

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА НРЦГ И ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА НРЦГ

Година XIV

Титоград, 1961.

Књ. XVII, св. 3

Др **Боко Пејовић**

НАСЕЉАВАЊЕ ГОРЊЕГ КОЛАШИНА И ПОЉА (1879—1886)

Подјела земље Ровчанима и Морачанима. Задуженост, продаја војничких дијелова и даровница и иселавање. Спорови око исплате доходака мухаџирима.

Постигнутим разграничењем са Турском 1859, послје побједи на Грахову, Црна Гора је добила, у околини Колашина, Рјечине и Горње Липово. Чим је комисија за разграничење завршила рад, приступило се подјели колашинских земаља, које су прешле у својину ратника којима је углавном војв. Мирко давао поједине дијелове према политичкој увиђавности, заслугама и, на крају, према потребама. Ровчанима и Морачанима тада су биле дате цијеле Рјечине и дио Г. Липова. Таква подјела је оцјењивана као неправедна, нарочито стога што Братоножићи нијесу тада добили ништа. Истиче се да је војска била одлучила да се војводи Миљану Вукову да на дар једна ливада на Бјеласици, звана „Адровица“, велика 200 коса. Књаз се касније сагласио са овом одлуком.¹ Као примјер како је тада вршена подјела земље у ослобођеном дијелу Колашина навешћемо податак из једног писма Милисава Мишњина из кога се види да је Завиша Томин донио са Цетиња од војв. Мирка писмо да му на седам мушких глава да по пет рала обрадиве земље и по 5 коса ливаде, што је, наравно, било одмах и учињено.² У првом писму које је било упућено са Цетиња колашинском капетану наређује се да се турске земље даду онима који су је обрађивали прије рата, и то уз доходак који су били обавезни да плаћају Турцима. Уједно му је напоменуто да даје земљу заинтересованима по налозима или по његовој доброј вољи.³

По ослобођењу Колашина сва земља је била проглашена државном, владином, и одмах су била дата наређења да се земља

¹ Мемоари војводе Гавра Вуковића, Војвода Миљан Вуков и Васојевићи 1820—1886, Цетиње, 1932, стр. 27.

² Архива Јевта М. Николића VIII, I, 38, Завичајни музеј у Никшићу.

³ ДАЦ—МУД 1879, 4 (Државни архив НРЦГ, Мин. ун. дјела).

раније даривана Липовцима може продати једино дозволом министра унутрашњих дјела и никако друкчије.⁴ Мин. унутрашњих дјела јављао је Вулу Радивојеу да се нико не смије усудити да прода земљу коју му је књажевска влада даривала. Такође нико није смио купити владину земљу, подвлачећи да ће случајно учињене куповине бити одмах поништене.⁵ Овдје се, свакако, имају у виду земље које су од раније, за доба турске власти, биле насељене, као и дио оних које су одмах по ослобођењу могле бити захваћене од најближих Морачана или Ровчана. Начин диобе земља одређиван је, разумије се, на Цетињу. Земље непосредно око вароши и куће у Колашину додјеливао је по налозима са Цетиња Башо Токов Божовић, истакнути војнички старјешина у протеклом рату,⁶ док је остале земље дијелила комисија чији су чланови били Драгиша Перков Меденица, командант Морачана, Миро Павићев Влаховић, бригадир Роваца, и окружни капетан Мрдеља Радовић, уз непосредну помоћ са Цетиња (војв. Маша Врбице, Ил. Пламенца и других чланова Државног савјета). За подјелу земље био је усвојен исти начин као и у Никшићком пољу, само што је овамо, због мањих површина земље, био изузет мањи дио за главаре. Дакле, подјела војничких дијелова земље вршена је по батаљонима, свима који су учествовали у рату 1876—78, без обзира на потребе појединаца. Један батаљон Ровчана добио је дио земље до Рјечина, а два батаљона Морачана (1100 бораца) добили су онај дио Колашина који им је био по вољи. Њихов дио био је подијељен на стотине, на 12 официра. Капетану Вулу Радивојеу било је допуштено да изабере дио за стотину рјечинску. Били су изабрани највећи сиромаси да раде земљу прије насељења осталих, од прољећа 1880. године. Ровчанима није било право на дио који их је допао до Рјечина.⁷ Привремено дате куће на употребу за зиму и земље за обраду с прољећа 1880. многи нијесу хтјели касније да напусте и због тога је долазило до спорова између старјешина Морачана и Ровчана.⁸

Због исцрпености у рату потребно је било да се земља што боље и на вријеме обради, али је то још више компликовало односе међу батаљонима. У фебруару 1880. Ровчани су добили земљу за 100, а Морачани (оба батаљона) за 140 кућа ради што боље обраде. При овој подјели било је изузето 40 коса ливаде код Кршле и 30—40 рала земље око вароши „за правитељство“, с тим што је ово требало да је да сиромасима који су били добјегли из Бијелог Поља (40 породица) и морачкој сиротињи,⁹ али је са Цетиња било убрзо одговорено окр. капетану Мрдељи

⁴ МУД 1879, I, 90.

⁵ МУД 1879, 4, 81.

⁶ Архива Јевта Милетина Николића 1879, VI, 34.

⁷ МУД 1880, II, 10.

⁸ МУД 1880, I, 8.

⁹ МУД 1880, I, 130.

Радовићу: „Земљу и ливаду правитељствену изнеси на инканат и дај ономе ко највише плати за овогодишњи фрут“, а „овогодишњи фрут који ће се родити на тој земљи и ливади на јавну продају и ко жели купити нека дође у другу неђељу да на инканат купи; инканат држете по правилу поштено и јавно па ко више да нека земљу ради и ливаду коси“.¹⁰ Становници Колашина нијесу жељели да земљу тако плаћају, већ да је као и остали добију од државе, с тим да јој плаћају само дацију.¹¹ „Правитељствена земља“ била је дата, најзад, на инканат за 70 талира.¹² Потребе су захтијевале да се због честих турских упада што прије насели један број Морачана и Ровчана ради обезбијења границе. Ровчани су оклијевали да одмах населе стотину породица и требало је да то учине Морачани. Због овога је све више долазило до спорова између једних и других, тако да је интервенција са Цетиња морала све чешће да усљеђује.¹³ Министар војни је посебно наређивао Миру Павићеву да што прије насели 100 кућа Ровчана у непосредној околини града.¹⁴ Морачани су искористили оклијевање Ровчана и населили се од Колашина до Поља тако да их је крајем априла 1880. овдје било више него у објема Морачама. Овако масовним насељењем Црногораца дуж границе према Турској одбрана Колашина била је обезбијењена.¹⁵ Из другог извјештаја се види да нијесу успјели да од оба батаљона Морачана преселе у Колашин више од 400 породица. При насељавању и оволиког броја Морачана било је дошло до отимања земље од стране командира за њих и њихове стотине.¹⁶ Драгиша Перков је јављао да министар Пламенац стави на знање Миру Павићеву да су Морачани запосјели и дио Ровчана, а Колашин треба и љети и зими чувати од Турака, а не само љети како су мислили Ровчани.¹⁷

Спор између Ровчана и Морачана око насељавања Колашина све више се компликовао, нарочито због тога што није одмах дошло до његовог извршења, већ су се само појединци привремено насељавали ради одржавања стража и одбране од турских упада. Морачанима је било криво што је књаз, наређујући сардару Миру и Драгиши Перкову да подијеле Колашин, одредио да се 100 кућа Ровчана населе а из оба морачка батаљона, само 140. Требало је да се почетком априла Ровчани почну насељавати и да њихове страже замијене Морачане, али пошто их је било дошло само 12, онда је било нужно да и њихове дијелове опет

¹⁰ МУД 1880, II, 16.

¹¹ МУД 1880, II, 217.

¹² МУД 1880, II, 324.

¹³ МУД 1880, II, 144.

¹⁴ ДАЦ—Мин. војно 1880, 320.

¹⁵ Мин. војно 1880, 562.

¹⁶ Велики суд 1880, II, 7/6.

¹⁷ Мин. војно 1880, 528.

поsjedну Морачани. Тако су Морачани заузели дио земље Ровчана и то из сваке стотине по 30 кућа. Одмах након тога бригадир Миро је довео 30 породица за чије је насељење требало ослободити толики број кућа у које су се Морачани били уселили. Ово је још више довело до заоштравања односа међу њима.¹⁸ Оба командира настојали су да увјере министре војске и унутрашњих дјела да су се више него други населили у Колашину.¹⁹ Са Цетиња су све чешће стизале поруке да Морачани запосједну од Ровчана незапосједнуте дијелове земље и куће, иако потпуна подјела ових није још била извршена.²⁰ Долазило је до спорова и због тога што су Морачани обрађивали и дио земље Ровчана који су повремено долазили у Колашин, али им част племена није дозвољавала да се враћају због тога на старо огњиште.²¹ У ствари, сваки војник из сва три батаљона знао је гдје се налази његов дио земље,²² јер је раније са великим тешкоћама била извршена њена диоба. Није било лако напустити имања у Ровцима и Морачи и доћи на мали војнички дио земље у Колашину с потребом да се на новом насељу што прије снађе и да што боље осигура границу од турских препада који нијесу престајали. До спорова у току љета 1880. долазило је највише због тога што су Ровчани тражили да им припадне род са њиховог дијела баштина који су били усијали Морачани.²³ Узајамна оптуживања ком. Драгише и Мира нијесу ни касније престајала, нарочито због броја ровчачких породица који није требало увећавати доласком других зато што су се Морачани углавном били населили у већем броју и жељели су ту и да остану.²⁴ Привремена подјела Колашина, вршена још од јануара 1879, причињавала је велику сметњу да дође до смирења између главара и батаљона ради успјешније коначне диобе земље, коју је, смиривањем стања на граници, требало што боље извршити.²⁵

Из молбе Милете Маркова Симоновића, упућене Великом суду, види се, донекле, начин подјеле земље Ровчанима и Морачанима. Тамо се каже да су по заповијести са Цетиња двојица командира подијелили земљу на 12 официра који су своје дијелове добили путем брушкета. Даље, официри су позвали воднике и на исти начин им дали по 1 копун ради подјеле војницима. Командири су боље дијелове земље који су били допали официрима, мијешајући се у њихову подјелу, додјељивали својим пријатељима.²⁶ У току љета ове године Велики суд је морао да рас-

¹⁸ Мин. војно 1880, 26/4.

¹⁹ Мин. војно 1880, 20/4.

²⁰ Мин. војно 1880, 529.

²¹ Мин. војно 1880, 26/4 и 580.

²² МУД 1880, II, 319.

²³ МУД 1880, 15/6.

²⁴ Мин. војно 1880, 50.

²⁵ МУД 1880, IV, 2.

²⁶ ДАЦ—Велики суд 1880, II, 542

правља спор око подјеле земље између ровачког и морачког командира. У циљу расвјетљења свих појединости у вези с тим, потребно је било да се проучи све што је до тада било закључено између командира. Тамо се каже да су Морачани пристали да Миро Павићев подијели Колашин, али они да бирају дио чије је границе требало јасно обиљежити. Командир Миро је овако повукао границу између два главна дијела: од Главе Бистрице водом до Плаштице и овом до Таре, преко Таре уз Сушац до Бјеласице и доњим крајем до Препрана. Овако повучену границу између два дијела хтјели су прихватити ком. Драгиша и кап. Мрдеља Радовић, јер им је ишло у интерес, и одлучити се за горњи крај до старе границе, али остали Морачани, видећи „да се обојица њихових главара само за себе муче, на овај дио Милов не пристадоше“. Подјела командира Драгише Перкова била је: од Препрана између два Требаљева и Таром до врх Дријенка и старе границе. Сви су пристали на овакву подјелу и ком. Миро је пристао на горњи дио до старе границе. Прихватањем овакве подјеле било је одлучено да се до одређеног рока, чистог понедељника 1880, Морачани дижу са ровачког дијела, али, видјели смо, тада нијесу били стишани спорови између командира нити престале међусобне оптужбе министру војном, све због недосељавања Ровчана на одређени дио послѣје коначно повучене границе између ова два батаљона.²⁷ Напомињемо да су касније, 1885, Ђ. Церовић, Ј. Николић и још десет главара у Колашину означили границу новонасељеника Морачана и Липова: Рујеви крш — Јабланов врх.²⁸

Због недосељавања војника на дио у свом батаљону и стотини и касније је долазило до спорова и нових планова за подјелу земље у Колашину. Требало је поставити услове под којима је појединац могао да и даље држи земљу за своју, о чему ће касније бити више ријечи. Напомињемо да се при подјели земља у Колашину између Ровчана и Морачана захватала и она површина која је била издвојена као државна или беглучка а од које је требало давати у првом реду појединцима досељеним са турске територије, из Бијелог Поља. На захтјев појединих чланова Државног савјета да се да земља добјеглицама одговорено је да нема ни стопе земље.²⁹ Штавише, појединцима су одузимали земљу која им је била дата по књажевој наредби и дијелили је међу батаљоном.³⁰ Захтјеви за земљом и спорови око оне која је била већ подијељена наметали су задатак, нарочито због спољнополитичких разлога, да се попишу све муслиманске земље које су држали ровачки и два морачка батаљона, оне које су држали варошани и други Црногорци сем Ровчана и Морачана као и зем-

²⁷ Велики суд 1880, II, јун.

²⁸ Приновљени списи Арх. одј. Д. музеја 1893, 2949.

²⁹ МУД 1882, II, 67 и 1883, I, 201.

³⁰ МУД 1883, II, 502.

ље у Колашин пресељених Ровчана и Морачана које су имали у племенима. Такође је требало пописати све војнике који су учествовали у рату као и оне који су погинули у бојевима.³¹ Попис није ишао лако, нарочито попис имања два морачка батаљона, зато што су била разбацана,³² али је ипак до фебруара идуће године био срећен попис свих земаља за које је требало давати поједина објашњења.³³

Изузевши војнике који су били исељени у Шумадију и друге крајеве изван Црне Горе, пописано је близу 3000 бораца из три батаљона. Пописом је било утврђено да један дио земаља није био приказан у књигама за наплату дације. Даље се види да су Ровчани држали у Колашину 707 и по рала „турских баштина“ и 497 и по коса ливаде, оба морачка батаљона 753 рала и 645 и 3/4 косе, становници вароши 61 и три четвртине рала и 73 и по косе и колашински устаници 176 и по рала и 111 коса ливаде. У свему је било пописано 1698 и по рала обрадиве земље и 1327 и три четвртине коса ливаде. Из ова три батаљона било је у Колашину свега 440 насељеника. Просјечни посјед је износио 3 рала и 2 косе, урачунавајући у то и ливаде на Сињавини и Бјеласици. Тада је било напоменуто да су насељеници давали устаницима у Колашину за пет година по 50 товара жита, муслиманима четвртине и из неколико пута плаћали земљомјераче.³⁴ Премјерене земље у Г. Колашину, узимајући у обзир и земље оних који се нијесу до тада били населили, било је свега у посједу ровачког батаљона 2093 рала, првог морачког (Драгише Перкова) 1392, другог морачког (Луке Илијина) 1339 и варошана 121 рало, што у свему износи 4945 рала, изузимајући 340 рала у Лучкој гори. По протоколу земље Морачана у 1883. посједи 918 домаћинства били су од 1—18 рала, а у капетанији Роваца 1888. год. 201 домаћинство са посједом од 1—8 рала, док је у колашинској капетанији било 529 домаћинства са посједом од 1—12 рала. Из књиге дације морачке капетаније види се да је 1884. било у Колашину 572 и једна четвртина рала и 572 и осмина коса ливаде. Из осам чета које су имале 665 бораца свега 184 војника населила су ове године поменуто површину земље. Посједи појединаца су износили 1—9 рала, најчешће 2, 3 и 4, док је капетан Мрдеља Радовић имао 9 рала земље.³⁵ На захтјев многих да им се да земља у Колашину, у првом реду „турска баштина“, одговорено је да ове има врло мало.³⁶

³¹ МУД 1883, IV, 962.

³² МУД 1883, IV, 1111.

³³ МУД 1884, I, 65.

³⁴ МУД 1884, 726.

³⁵ У колашинској капетанији касније је било евидентирано 3013 рала и 4582 косе, у рјечинској капет. 2605 рала и 6698 коса, а у пољској 3537 рала и 6130 коса ливаде (МУД, 1904, 994).

³⁶ ДАЦ—МИД 1885, I, 447 (Мин. иностр. дјела).

Неорганизовани рад у току насељавања Колашина, непостојање одговарајућих прописа о томе, а и разне тешкоће настале по свршеном рату, заопштравали су односе између оних којима је било стало до земље у тзв. колашинском новодобитку. На основу књажеве наредбе, дате у почетку 1880, требало је да се у новом крају населе 240 најсиромашнијих морачких и ровачких породица, али су се привремено насељавали и имућнији. Ово се допуштало стога да земља не би остала необрађена. Имућнијима је било напоменуто да рађене земље не могу сматрати својином, па иако су били дужни да држави плаћају само дацију. Тада је и командирима било одобрено да узму изван вароши по кућу и помало земље. Доста сиромашних Морачана и Ровчана било је моментано одсутно због тога што су били присиљени да иду у Котор по жито до којег иначе нијесу могли доћи.

Командири су подијелили Колашин на стотине, а за себе узели по кућу и по 40—50 рала земље. Официри, барјактари и други јачи и утицајнији људи узели су из дијела својих стотина колико је који хтио, мада је међу њима било доста разлике. Насељавање је трајало и до 1883. Одмјеравање земље није вршено по заслуги заинтересованог нити због његовог сиромашног стања, већ по увиђавности и наклоности главара. До септембра 1885. у Колашину је било преко 400 насељених породица. Међу њима је било, разумије се, и оних који нијесу имали ништа у Ровцима и Морачи. Многи од оних који су у самом почетку били запосјели боље дијелове земље, најчешће имућнији, давали су ове досељеним сиромасима под наполицу, а сами су већи дио године проводили у Морачи и Ровцима. Поједини нижи главари одмах су почели са продајом „притиснутих земаља“, правдајући то тиме да су их купили 1862. Други су тајно куповали земље од муслимана, иако су ове најчешће биле подијељене сиромашинијима. Тежак положај ових приморавоа је представнике власти да траже помоћ за њих, тим прије што у Морачи и Ровцима нијесу имали ништа. Карактеристично је писмо које је Ново Савов Роснић, Ровчанин, из стотине Пунице Лукина, писао Божу Петровићу. Тамо се, поред осталог каже: „главари намирише земљом све њихове својте а за нас сиромаше ни хабера колико да ми нијесмо ваџи полајници“³⁷ Због разних злоупотреба тражено је да се све куповине земље и кућа у Колашину пониште.

Стражу у Колашину држали су до средине 1885. и они који до тада нијесу били добили дио земље. Овако учињена подјела била је повод за избијање спорова до којих на граници према Турској није требало да долази. Таква подјела морала је бити привремена и по књажевом мишљењу. За нову подјелу земље на војнике, по пушкама, требало је да се обезбиједи преко 4000 рала обрадиве земље и косачице.³⁸

³⁷ МУД 1884, III, 792.

³⁸ МУД 1885, 478.

Све више је долазило до нових тешкоћа, нарочито због спорова између нешто више од 400 насељеника и оних војника који до ове године нијесу имали дио у Колашину.³⁹ Због опасности од још тежих и компликованијих односа предлагали су морачки и ровачки главари војв. Ђ. Церовићу и Јевту Николићу да је у интересу мира да се Колашин подијели на све војнике три батаљона који су учествовали у посљедњем рату „да не би више мрзио војник војника, брат брата, кум кума, главар главара“, кад већ нијесу раније околности, 1880. године, допуштале да се изврши таква подјела.⁴⁰ Црногорска влада је увидјела да мора интервенисати у споровима око подјеле земље у Колашину и зато је опуномоћила војводу Ђура Церовића и Јевта Милетина Николића, окружног начелника у Никшићу, који је имао доста искуства у расправљању спорова око земаља у околини Никшића, да утичу и по могућности среде односе између насељених и ненасељених Ровчана и Морачана. Пошто је прикупио све раније сачињене пописе, Ђуро Церовић је добио наређење како ће и коме дијелити земље у Колашину.⁴¹ Са Цетиња је било накнадно јављено да не треба дати војнички дио земље онима који нијесу учествовали у посљедњем рату.⁴² Отуда им је било претходно одговорено: да и удата кћер погинулог војника може својити очин дио земље; да они који су тајно купили земље од муслимана остану и без земље и без пара које су били дали за њу; да дио тобције треба да буде за пола већи од војничког (у ствари су имали колико два војничка дијела); да војници у својој чети могу поклањати некоме земљу и кућу нађену на њој, али нипошто главару; да наследници погинулих поч. 1875. прије објаве рата, имају право на војнички дио; да се за вријеме рата избјеглима из Колашина (њих шеснаесторици) да, као и војницима, дио земље око вароши, а мухацирске куће да подијеле као и друге непокретности. Многима је била обећана земља као дар, али нијесу имали ништа писмено о томе. Даривану земљу до тада су уживали Башо Божовић, Милисав Мишњић, Тодор Вуковић, телеграфист Петар Шкеровић.⁴³ Одговоре на постављена питања давао је књаз.

У сврху коначног рјешења питања подјеле земље у Колашину донесен је, на основу наређења датих са Цетиња и до тада стеченог искуства у разним споровима око земље који нијесу

³⁹ Управа Морачког манастира тражила је да се врати манастиру око 60 рала у Сјерогоштама, напомињући да су војницима подијељене земље некад, према Крусовуљу, припадале манастиру и да су му, штавише, Турци понекад давали доходак са ње. Одлучено је да се земља не одузима од батаљона и да је питање у вези са плаћањем доходака исувише застарјело (МУД 1885, IV, 30).

⁴⁰ МУД 1885, 17/9.

⁴¹ МУД 1885, IV, 16 и 57.

⁴² МУД 1885, IV, 44.

⁴³ МУД 1885, 18/9.

престајали од првих дана послје ослобођења и по наредби војводе Ђура Церовића, ранијег владиног представника у споровима око мухаџирских земаља у Никшићу, нарочито при куповинама ових, 30. септембра 1885. „Правилник за подјелу колашинске земље“ Правилником је призната раније учињена подјела између батаљона као умјесна и природна. Такође је остала на снази и подјела батаљонских дијелова на чете „са изузетком при мјерењу земље и броју војника да један другоме измирује, тако да ће свакоме војнику бити једнако почињући од командира до војника, једино тобџије који су ратовали имају право на два дијела војничка. Обични војнички дио износио је 1 и по рало, а тобџијски 3 рала.⁴⁴ Четни дио требало је да се дијели на четири вода, а војници између себе поједине дијелове. Мјерачи су имали задатак да премјере земљу сваке чете и сваког војника,⁴⁵ тако да сваки официр има јасан преглед колико има рала и војника, а главни протокол требало је да чува мјесни капетан. Војнику коме би се учинило криво на дати дио земље допуштало се да може узети дио свога водника. Овдје су долазили у обзир и они војници који су „војничку послугу чињели“ од 1875. па до уласка у Колашин, тј. 1878. Сваки војник био је слободан да свој дио у чети и воду обрађује и без досељавања са старог огњишта, да га даје другоме ради обраде, да га прода, некоме дарива, само не главару, и да га насели. Ако је војник радио дио у новодобитку, долазећи из старе границе, Роваца или Мораче, могао је само преко зиме додизати са стоком на њ, док потроши рођено или купљено сијено, а онда је требало да се врати на старевину. Удионику који је живио у Ровцима или Морачи није се допуштало да купује или мијења ма чији дио сем свој. Пристанком већине чета је могла од свога дијела даривати сироту, сироче, самохранца. То је могао и сваки војник учинити са својим дијелом. Неудата кћер погинулог војника насљеђивала је дио свога оца. Дио војника који је умро по доношењу Правилника, не оставивши ни мушку ни женску дјецу, припадао је близници. Насељени војник у Колашину био је слободан да купи или промијени земљу, али не више од 20 рала оранице и ливаде. Ишло се за тим да се свакој чети и воду загарантује да војници не смију туђој чети продавати или мијењати дијелове. Кад није било купца за дио у истом воду, могућности да се изврши промјена или овај узме на обраду, онда је то могао учинити неко из другог вода исте чете. Дио који се продавао могао је најприје купити помеђаш, кад би давао за дио колико и други, док се промјена могла вршити без обзира на помеђаше, али само у истој чети и истом воду. Војницима који су направили куће, без обзира из којег су вода исте

⁴⁴ МУД 1894, I, 139.

⁴⁵ Државном мјерачу плаћано је за премјер рала 4 новчића (МУД 1888, IV, 1145).

чете, припадао је дио уз њихову кућу из које се нијесу могли иселити. Ако је насељени војник имао више првогноја (ђубрења) него што га је могао на дио добити, морао га је исплатити онолико колико би уцијенио официр са четири водника. Насељеници на територији других чета требало је да се врате у своје, а ако су на ранијем дијелу били направили куће (савардаке), то је требало да им на новом дијелу исто такву кућу направи чета на чијој су територији раније били насељени. Такође је требало да им се изврши накнада од првогноја по процјени официра и водника чете. Свака чета је турске куће на својим дијеловима процјењивала „обичном цијеном“ и оно што се добијало од оних који су у тим кућама живјели припадало је чети која га је дијелила војницима на једнаке дијелове. Ономе који је живио у турској кући на земљишту чете којој није припадао допуштало се да у кући презими а онда да иде на дио у својој чети, а кућа да се процијени и да се добијено, по исплати поправке коју је евентуално учинио на кући ранији станар, подијели војницима на једнаке дијелове. Земље муслимана који су остали на њима и били црногорски поданици и које, зато, нијесу дијељене војницима, имала је право да купи она чета и вод на чијем се подручју та земља налазила. Сви они који су до доношења Правилника кријући купили земљу муслимана, остајали су без ње у корист државе. Воћка је припадала ономе на чијем се дијелу налазила. Распоред натапања имања водом одређивала је мјесна власт. Све чете су имале подједнако право да праве млинове на водама у подручју свога батаљона. Није допуштано појединцу да гради млин или ваљаоницу на комуноској води батаљона „под тековину“, изузев ако би му то цио батаљон дозволио „и то условно“. Правилник је дозвољавао ловљење рибе кошићима, вршима, удицом и рукама „на својем сенту“, док је тровање рибе било строго забрањено. Одржавање путева између села и водопоја остављено је мјесној власти, а за главне путеве требало је да се старају сви становници. Правилник је забрањивао крчење батаљонских и четних комуница, јер би тиме био спријечен „испуст животињи“. Раније раскрчено земљиште требало је, уколико је то било од сметње насељеницима, да се врати у комуницу. Мјесној власти је била остављена брига о границама племенског комуна као и право забрана безразложне сјече горе која је припадала истом комуни. Племенски уговори су имали да регулишу издиг и повратак с планине у село. Правилник је земљу у Рогоборима остављао држави, као и у варошком дјелокругу све оно „што претече преко војничких дјелова и онијех башча које ће се дати кућама досадањима као и онима које се убудуће буду градиле.“ Такође је требало да држави припадне земља коју је био добио Лазар Бошковић у Требаљеву, са још неколико породица, и то чим ови буду слободни да се преселе на своје (највјероватније-

на земљу у Пољима о чијој се својини водио спор са турским властима на граници — Ђ. П.).⁴⁶

По упознавању Ровчана и Морачана са Правилником запазило се задовољство због подјеле земље војницима на подједнаке дијелове. Правилником се стало на пут споровима до којих је највише долазило због тога што је недосељеном војнику оспораван дио у Колашину и што је, у вези с тим, присвајан његов дио од припадника другог батаљона који се био доселио. Због овог је најчешће и долазило до грабљења земаља од стране оних који је нијесу ни радили, у првом реду главара. Отуда се у једном извјештају Ђура Церовића и каже да Правилником нијесу били задовољни Миро Павићев и Драгиша Перков, јер кажу да им је „Господар обећао више но су сад добили као војници.“ Сад је требало да и они приме дио у својим четима, а не у туђим како су то раније били учинили. Оваквом подјелом били су незадовољни и остали главари: кап. Модеља Радовић, Михајло Божов, бивши начелник Мораче, и др., иако то нијесу јавно истицали. Чим су војници дознали које земље припадају њиховом батаљону и чети одмах су отпочели са размјеном и продајом свога дијела. Дијелови оних војника који су били напустили Црну Гору додјелјивани су на обраду, до повратка удионика, најсиромашнијима. Земље муслимана — црногорских држављана, које нијесу биле подијељене војсци, требало је да купи кап. М. Бојић по цијени која је у Никшићу важила, у корист оне чете на чијем се подручју земља налазила (према Правилнику). По оцјени војв. Ђ. Церовића требало је да сваки војник добије по 2 рала земље, а може бити и више, не узимајући у обзир оне површине које су продавали муслимани — црногорски држављани.⁴⁷

Касније су Јевто Николић и командир Бошко Мартиновић, по упутству Државног савјета, дијелили Башање брдо на пет чета ровачког батаљона, иако је оно раније дијељено, прије њиховог доласка у Колашин. Они су омргинили чете по првој подјели, па онда дијелили ове налосе. С овим су се чете сасвим сагласиле. Потом су размјерили четне дијелове на поједине војнике који су добили написмено колико сваки има земље и на коме мјесту. Неизмјерено је остало као комун батаљона. Све што је било одређено за крчење налазило се „под мрглин“.⁴⁸ Само петој чети овог батаљона комисија је била дала 156 рала горе и земље три године послје главне диобе колашинских земаља. Изнад четних дијелова налазио се комун батаљонски, а изнад овог планина (Шишка) за чете ровачке. По захтјеву чете Милоша Влаховића књаз је преко министра војног наредио да се исправи.

⁴⁶ МУД 1885, 775.

⁴⁷ МУД 1885, 764.

⁴⁸ Мин. војно 1892, 19/4.

грешка учињена према овој чети која је имала мање земље од осталих.⁴⁹

Крајем октобра 1885. сва земља је била подијељена на чете и све куће на подручју ових биле су заузете. Такође су и сви млинови били подијељени четатама и није било потребе да се нови граде. Појединцима, као на примјер Ш. Радовићу, дата је кућа и 10 рала земље из државног фонда у Рогоборима који је био велик 110 рала,⁵⁰ јер је државна земља око вароши била углавном у мањим комадима.⁵¹

Иако су земље у околини Колашина углавном дијељене на војничке дијелове, ипак је било доста оних, не само из Роваца и Мораче, који су путем наређења са Цетиња добијали по мање или више земље ради настањења, мада су недостајали подаци о површинама које су уопште долазиле у обзир за подјелу војницима и другима, који су још од 1879. привремено добијали по мало земље. Поред „мало земље“ дијељено је, по књажевој наредби, и по фиорин на сваког члана породице („на свакога роба“).⁵² И Државни савјет је слао појединце са стране са наређењем да им се да земља. Петру Барјовићу из Никшића књаз је дао 4 рала земље и кућицу да се привремено смјести.⁵³ Док је Државни савјет дао Јанку Јокову свега 2 рала.⁵⁴ Други су упућивани с тим да им се да земља „од владине“.⁵⁵ Изузимајући дио комуна, имовина умрлих додјељивана је њиховој браћи.⁵⁶ Од 1883. појединој породици, на примјер из Шарана, додјељивана су, по наредби чланова Државног савјета, по 3—4 рала „турске земље“.⁵⁷ Понекад су понеки досељеници, диобом земље, остајали без добијеног дијела, због чега је долазило и до жалби, углавном на капетане.⁵⁸

Исељавањем појединаца у иностранство повећаване су количине земље које је требало додјељивати потражиоцима. Барјактару Милуну Татову било је дато 12 рала из фонда остављених земаља, од којих се могло давати само по наређењу више власти.⁵⁹ Сердару Перу Матановићу било је дато 15 рала добре земље,⁶⁰ а Завишићима 15 рала и 15 коса.⁶¹ Некима који су по

⁴⁹ МУД 1894, 11/3.

⁵⁰ Архива Јевта Милетина VIII, I, 5.

⁵¹ МУД 1885, IV, 62.

⁵² МУД 1879, III, 322.

⁵³ МУД 1880, IV, 36.

⁵⁴ МУД 1882, V, 55.

⁵⁵ МУД 1882, II, 58.

⁵⁶ МУД 1882, III, 88.

⁵⁷ МУД 1883, I, 125.

⁵⁸ МУД 1884, II, 216.

⁵⁹ МУД 1885, II, 20.

Архива Јевта Милетина VIII, II, 63

⁶¹ МУД 1886, 869.

наређењу добили земљу требало је да се по накнадно донесеној наредби ова одузме, што је било карактеристично за начин давања земље и потпуно недоследан рад при насељавању Колашина.⁶² Књаз је понекад давао земљу да би на тај начин спријечио некога да се некуда исели. Овима је обично давао 6 рала и нешто више коса ливаде у планини.⁶³ И касније, 1889, у Колашин су се досељавале, по књажевој наредби, поједине породице из Никшића.⁶⁴ Долазило је и до одузимања дијелова земље онима чијим је прецима војвода Мирко био дао земљу у Липову или Рјечинама, да би их дали другима.⁶⁵ Књаз је у Колашину насељавао и Пипере. Срдану Нишину дао је 18 рала, од којих му је пола купио, по одобрењу чете, официр Богдан Вуксанов.⁶⁶ Он је и браћи Давидовићима био дао земљу у Колашину само да је раде и да фрут с ње носе, без икаквих других права.⁶⁷ Од 1894. право диобе земаља у Колашину било је дато Миру Павићеву, командиру Роваца.⁶⁸

Већ смо рекли нешто о томе како су главари у почетку долазили до земље у новодобитку. Обично су узимали земљу са кућама на оном дијелу који је био означен као државни. Неки су се позивали на раније куповине земаља.⁶⁹ Башо Божовић,⁷⁰ погранични комесар у Колашину, добио је за заслуге од књаза око 40 рала земље. Морачани и Ровчани су га за то оптуживали „јер му је земља на сметњу Колашину“.⁷¹ Баша су још оптуживали да је из кућа износио гвоздени материјал и пребацивао га у Пипере, да је сијено са 60 коса ливаде правитељствене продао Акану Марићу и др.⁷² Због оваквих оптужби Башо је тражио да му се што прије ријеша питање својине над земљом у Колашину, јер му од тога зависи „живот и образ“.⁷³ Жалио се што му није била дата боља земља у Колашину од оне коју му је давао Тодор Миљанов Вуковић у Смаилагића Пољу.⁷⁴ По брзом пресељењу у Пипере Башо је молио Маша Врбицу да му замијени земљу која се налазила у дијелу Морачана и Ровчана и да му да другу у околини саме вароши, а за осталу која се не би могла замијенити

⁶² МУД 1888, II, 673.

⁶³ Исто, 744.

⁶⁴ МУД 1889, III, 752.

⁶⁵ МУД 1890, III, 521.

⁶⁶ МУД 1892, III, 814.

⁶⁷ МУД 1895, III, 519.

⁶⁸ ДМЦ—Молбенице 1894, 317 (Државни музеј у Цетињу).

⁶⁹ МУД 1880, II, 129 и В. суд, II, 13/6.

⁷⁰ Био је 1875. именован од књаза за команданта устаника од Колашина до Бијелог Поља. Послије свршеног рата био је до 1882. начелник колашинског округа, а отада командир пиперски. Умро је 13. X 1902 (Глас Црногорца, бр. 43 из 1902).

⁷¹ МУД 1880, III, 78.

⁷² Исто, 88.

⁷³ МУД 1881, II, 36.

⁷⁴ Исто, 70.

да му да на име накнаде земљу око Грба при Вељем брду.⁷⁵ Повратком муслимана на земље у Колашину, од којих је књаз био дао Башу, било је наређено да се ове процијене и муслиманима друге купе, а Башу да дата земља остане „као ђедовина“.⁷⁶ Поред овога, књаз је купио од Кара Мартиновића шест рала земље и кућу у Колашину за 250 талира сребрних и одмах све ово даривао Башу.⁷⁷ Касније, 1886, војвода Г. Вуковић је тражио од власти у Колашину да му, по наредби књажевој, одвоје све земље које је држао његов брат Тодор, окружни начелник у Колашину, „и то без ошкрбљења и најмање ситнице“. Писао је „да ми учините границе земљи и ливади написмено да не би ским било никаква неспоразумљења у томе. Нарочито вам препоручујем да ми олиберите јаз и воду за вађење ливаде и они ливадак под јазом да се обухвати као што је пријед држано“.⁷⁸

Ускоро по ослобођењу Колашина, забран код Биоградске горе био је проглашен књажевим. То је било учињено на основу одлуке морачких и ровачких главара донесене у знак оданости и признања књазу. Забраном захваћену ливаду Ровчана и неколико муслимана из Подбишћа власници нијесу могли искоришћавати.⁷⁹ Штавише, било је објављено да ће свакога онога који се нађе у забрану довести десечар на Цетиње да одговара за учињени преступ.⁸⁰ Због сметњи које су забраном чињене становништву капетанија Поља, Колашина, Липова и Мораче, на простору од 3—4 сата хода, у дужини, и 2—2 и по у ширини, на средини којег су се налазиле испаше и катуни поменутих становника, дошло је до интерпелације у Народној скупштини 1907. Тада је постављено питање чији је браник и, ако је државни, због чега не служи потребама народа. Тражен је одговор и на питање зашто су поједини људи принуђени на исељавање а богати дијелови, као што је Забран, остају неискоришћени. Ако је Забран нечије приватно власништво, зашто се онда управља њим противно одредбама које важе за све остале посједе у земљи и др.⁸¹ На интерпелацију Јанка Тошковића, посланика, министар унутрашњих дјела одговорио је да о питању власништва над Забраном не може ништа рећи, а да се у погледу управљања и искоришћавања налази у посједу насљедника Данила. Даље је истакнуто да ће се наредити да то имање не може да има веће привилегије од осталих приватних имања у погледу коришћења путева, водопоја и др., то јест да се причињене штете могу кметивати као и на другим приватним имањима, што до тада није био случај.⁸² Књаз је

⁷⁵ МУД 1881, III, 16.

⁷⁶ МУД 1882, I, 54.

⁷⁷ МУД 1882, II, 121.

⁷⁸ Архива Јевта Милетина VIII, II, 69.

⁷⁹ МУД 1884, II, 383.

⁸⁰ Исто, III, 443.

⁸¹ МУД 1907, 960.

⁸² Стенографске биљешке, 1907.

ослобођењем Колашина добио у посјед и Брезу. Наиме, подијеливши земље око Колашина Ровчанима и Морачанима, сердар Милош Лука Илин и Драгица Меденица дали су књазу Брезу без ма чијег комунског права на њу. Књаз је касније дао на обраду Миру Дедовићу, Панту Цемовићу, Радовану Томовићу, Марку Пјешивцу и Рабренима у свему 143 рала, а остало је и даље припадало књазу.⁸³ Понекад је тражено да се правитељствене ливаде, које су појединци држали и за то дацију плаћали, покосе у корист државе.⁸⁴ Највјероватније је да је то прије припадало приватнику него држави, јер је и он као подржник плаћао дацију, задржавајући ливаде на тај начин и даље у свом посједу.

Одмах по ослобођењу Поља насељавани су Морачани и други ради чувања границе. Књаз је тамо још 1883. дао Жижкићима 18 рала мухаџирске земље.⁸⁵ Коначним разграничењем са Турцима у Доњем Колашину, 1886, земља у Пољима је долазила у обзир за подјелу Црногорцима који су, уједно, морали добро пазити на границу и онемогућавати спорове са Турцима којих је до тада баш на овој страни било врло много. По подјели Горњег Колашина, с прољећа исте године, Јевто Николић, члан комисије за подјелу, руководио је премјеравањем површина земље која се могла додјељивати заинтересованима. По његовом наређењу земља је премјерена три пута и нађено је 1839 рала и 270 и по коса ливаде. Овдје је касније било насељено 287 породица чији је посјед био од 1—23 рала.⁸⁶ Поља су насељавали прекограничари, поједине породице из Језера, Лијеве Ријеке, Васојевића, поред бројних Ровчана и Морачана.⁸⁷ Једном броју Васојевића биле су дате и ливаде на Биеласици.⁸⁸ Неки су добијали у Пољима земљу као војници,⁸⁹ мада је нијесу, најчешће, и насељавали, јер се на доста малом посједу није ни могао тако брзо засновати нови дом. Од 1887. заинтересованима је додјељивана земља коју је требало крчити. Сви ови услови рада и насељавања, најчешће са врло мало или нимало инвентара, чинили су да се, на примјер из батаљона Лазара Бошковића, није ни до средине 1888. населило више од 20 породица којима је комисија била дала земљу. Неки од њих су становали у Колашину, други у Морачи, на црквеној земљи у Добриловини, а било је и таквих који су долазили на додијељену земљу и опет се враћали. Највећи број њих није био у стању да на датој земљи зазими и зато су углавном давали земљу другима под наполицу.⁹⁰ Не види се колики је

⁸³ Предмет о експропријацији Брезе за војне потребе од 5. јула 1909.

⁸⁴ МУД 1884, III, 733.

⁸⁵ Архива Јевта Милетина VII, III, 1.

⁸⁶ Протокол земље у Пољима.

⁸⁷ МУД 1887, I, 165.

⁸⁸ МУД 1889, IV, 1095.

⁸⁹ МУД 1888, I, 22.

⁹⁰ МУД 1888, II, 673.

број људи добијао земљу у Пољима. Због тежих услова живота на граници да се претпоставити да је дио земље био свакако већи од оног који су војници добијали у Г. Колашину. Појединци су добијали и више од 10 рала.⁹¹ Штавише, извјеснима су додјељиване ливаде од преко 30 рала.⁹²

Све већим падањем у дуг, према зеленашима и држави, нарочито ради плаћања дугова проистеклих из вађевине, многи су често постављали питања о томе да ли могу што од добијене имовине продати за дуг, на што им је Државни савјет одговарао „да се земље у Пољима имају сматрати као даровне и са тијема земљама посједници нијесу капци као са сопственом старином располагати, тј. врху њих се не могу задуживати, не могу их продавати ни уступати ни под каквим условима. Ако ко има у Пољима своје куповне земље, са њом може по својој вољи располагати.“ У двјема колашинским капетанијама⁹³ могао се дио имања продати кад се то чини из нужде, и то по одобрењу кмета, капетана и суда, јер би иначе и тамо било много више превара, вересија и заложница. Истиче се да је пољска капетанија имала много да плаћа за вађевину, па и поред тога власти су, због близине границе, сваку продају од дариваног дијела забрањивале, иако су поједини, раздужујући се, могли и даље остати становницима Поља. Многима купљени дијелови земље нијесу могли подмирити дуг. Једино је била допуштена подмира дугова „у ванбрачним дјелима“.⁹⁴ И касније су многи молили да им се дозволи продаја макар коликог дијела дариване земље, јер им „повјериоци дигоше све“ или да оставе дуг и дату земљу па да некуд иду с породицама. На крају, молили су да им се земља да „под фрут новчани“ док не подмире дуг.⁹⁵ С друге стране, сердар Миро, ком. Драгиша Меденица и кап. Мирко Божић косили су 138 коса државних ливада у Пољима⁹⁶

Пребјеглицима са турске територије, нарочито онима који су се у протеклом рату истакли као јунаци, требало је да се да, по књажевој наредби, од мухаџирских земаља у Г. Колашину онолико колико су појединци били у стању да узраде и то „под државну аренду“.⁹⁷ У току 1881. било је наређење са Цетиња да Морачани и Ровчани, командири сва три батаљона, одвоје за њих 100 рала земље и да им даду 50 товара жита.⁹⁸ Њихови посједи у Колашину 1883. имали су највише до 9 рала земље и на њима

⁹¹ МУД 1889, III, 738.

⁹² МУД 1893, II, 423.

⁹³ У Горњем Колашину постојале су двије капетаније. Једној је припадао Колашин, Липово и новонасељени Морачани до Таре, а другој Рјечине и новонасељени Ровчани с друге стране Таре (МУД 1890, III, 713)

⁹⁴ МУД 1891, III, 706.

⁹⁵ МУД 1894, I, 279.

⁹⁶ Протокол дације доњоколашинске капетаније за 1889.

⁹⁷ МУД 1880, I, 14.

⁹⁸ МУД 1882, II, 110.

углавном само ситну стоку. Једнима је био дат дио земље у Липову, а други дио у Колашину; било их је који су тражили, касније, и трећи дио у Пољима.⁹⁹ Ово су били свакако усамљенији случајеви. Пребјеглицама се, по правилу, давала земља као и варошким становницима.¹⁰⁰ Необрађивана земља устаника у Колашину одузимала се и дијелила новим потражиоцима.¹⁰¹ Устаници су држали под аренду земље манастира Добриловине, а дацију су плаћали на имање које им је било у другој капетанији.¹⁰² Устаницима из Херцеговине давала се, најчешће, новчана помоћ, којом су неки купили земљу у Колашину. Уколико је неки и добио земљу у Колашину, није било разлике између њих и Црногораца у погледу дијељења и располагања њом. Из Цетиња је било постављено питање Обласној управи у Колашину 1906. да ли заиста има какве разлике између права устаника над земљама које су били добили и права оних којима су били дати војнички дијелови. И у овом погледу требало се послужити протоколима Јевта Николића који је 1886. дијелио земље и устаницима који су раније живјели на турској територији.¹⁰³ Земље пребјеглица из Бијелог Поља, који су могли купити имање у Колашину, биле су бесплатно дате мухацирима из Никшића и Колашина.¹⁰⁴

Раније закључене куповине мухацирске земље биле су одмах по установљењу поништене. Накнадно је било одлучено, последице доношења Правилника, да нико из старе границе не може у новодобитку куповати земљу сем оних који су се већ били населили у Колашину. Такође је била забрањена продаја комуна и горе. Муслимани — црногорски држављани могли су само своје, тапијом доказано, продати, јер су иначе били „кадри и туђе продати“.¹⁰⁵ Послије подјеле земље на војничке дијелове јављали су се нови потражиоци, истичући да имају право на земљу самим тим што су били добили медаљу за ревносно држање страже последице свршеног рата. Послуге у рату, не правих војника, било је око 500 момчади. Они су имали једнако право на земљу и појединима је, види се, додјељиван по комадић земље од четног дијела.¹⁰⁶ Понављани су захтјеви појединих главара са Цетиња да се понеком дозволи да купи земљу по јевтинијој цијени, иако је била дата наредба да земље које су биле јевтиније процјењиване, на примјер у Никшићу, треба да купује само сиротиња „стага што би имућни људи из других батаљона куповали тајно и

⁹⁹ МУД 1886, IV, 559.

¹⁰⁰ МУД 1887, I, 219.

¹⁰¹ МУД 1888, II, 425.

¹⁰² МУД 1893, II, 484.

¹⁰³ МУД 1906, 2815.

¹⁰⁴ МИД 1908, 6514.

¹⁰⁵ МУД 1885, IV, 64.

¹⁰⁶ МУД 1885, IV, 79

јавно и подизали цијену турској земљи“. Куповина овакве земље на подручју једне чете забрањена је била и командиру ровачког батаљона. Државни савјет је дао сагласност на овакву одлуку владиног опуномоћеника Церовића. Онима који су жељели да се настане у Колашину било је дозвољено да могу да купе земљу око вароши, али да то не буде на штету макар које чете.¹⁰⁷ Неки који нијесу имали војнички дио, зато што нијесу учествовали у посљедњем рату, тражили су да купе земљу у Колашину и да се тамо населе.¹⁰⁸

Напомињемо да је књаз у Спужу био дао наређење Јевту Николићу како да подијели земљу у Колашину. Првој класи су припадали одабрани становници који су стално живјели у Колашину и којима је требало дати по 20 рала земље. Они који би долазили из Роваца и Мораче по својој жељи требало је да припадају другој и трећој класи и земља им се имала давати по увиђавности, колико кога допадне у чети, а војницима из Роваца и Мораче требало је дати за дио по 8 талира. Свакоме који би се потписао да је становник и да је земљу примио а није остао да живи у Колашину, чета је дијелила његов дио и он је губио 8 талира.¹⁰⁹ Тада је Државни савјет дао поново наређење да Морачани и Ровчани који имају дијелове у Колашину не могу предизати са стоком тамо, ако живе у Морачи и Ровцима, а свој дио могу радити или продати или га размијенити по вољи. Никома није забрањивано да предигне у Колашин и буде његов становник. И даље је долазило до узнемирења међу војницима сва три батаљона. Они који су за своје дијелове примали по 8 талира поново су тражили земљу, јер је некоме већ био учињен уступак. Наставити с тим значило је поново почети рад на подјели Колашина. Напомињемо да је према наредби министра војног, послатој у име Државног савјета,¹¹⁰ требало друкчије поступати него што је то било наређено књажевим упутством, али касније се утврдило да Савјету није било познато књажево упутство дато Јевту Николићу у Спужу.¹¹¹ Јевто Николић, у чије се послове нијесу мијешали ровачки и морачки војни главари,¹¹² и даље се држао наредбе да се војнички дијелови становника Колашина, који би се вратили у Ровца и Морачу да стално живе, или ако би у Колашину макар за једну ноћ „претулили ватру“, подијеле сусједним удионичарима у четама без икакве накнаде. Многим

¹⁰⁷ ДАЦ—Државни савјет 1886, I, 18. маја.

¹⁰⁸ МУД 1886, IV, 707.

¹⁰⁹ Ограничење да се војнички дио може продати највише 8 талира није трајало дуго. Њиме се свакако ишло за тим да се даде, донекле, могућност пресељеницима из Роваца и Мораче у Колашин да дођу до бољих имања, како би се више заинтересовали за чување границе.

¹¹⁰ I.XII 1886.

¹¹¹ МУД 1887, II, 338.

¹¹² МУД 1887, I, 217.

је дио у Колашину чуван и за двије године, рачунајући на обећана насељења, али је, најзад, за једну годину одузета земља стотини оних који нијесу хтјели да дођу на њу.¹¹³ Не види се да ли се у оваквим случајевима давала удионичарима икаква накнада. Узгред напомињемо да је све спорове на подручју чете рјешавао или пријављивао старијим властима главни кмет чете.¹¹⁴ Иначе, удионичари су могли земљу населити, замијенити је или продати, али их на то нико није могао приморати. Вјероватно је да је земља, купљена за 8 талира по ралу, одмах по изјашњењу да је удионичар неће населити, додјељивана појединцима уз каснију накнаду или враћање одговарајућег износа држави.¹¹⁵ У ствари, продавана је земља оних који су одмах изјавили да је неће населити. Милија Божов је јављао Божу Петровићу да се био потписао „да узме 16 рала земље као и други становници што су узимали војничка исета (исет — дио — Ђ. П.), али због сиромаштва није могао све исплатити. Уједно моли да од земље прода 5 рала за 130 талира.¹¹⁶ Други су куповали и војничке дијелове исељених у Србију, иако је то било забрањено. Неки их нијесу ни исплаћивали никоме.¹¹⁷ То се допуштало и онима који су имали, узимајући у обзир и земље у старој граници, преко 20 рала. Давање одобрења појединцима да могу да купе земљу у Колашину, иако нијесу имали војнички дио, препуштано је војним властима у мјесту.¹¹⁸ Напомињемо да су појединци, на примјер поп Шћепан Војводић, држали по три војничка дијела, и, уз то, тражили да им се још да на име брата.¹¹⁹ У јесен 1886. била је већ подијељена сва обрадива земља у Колашину,¹²⁰ али подјела није била довршена у осам чета колашинских насељеника.¹²¹ Ово је требало да изврши Јевто Милетин.¹²² Довршавање подјеле трајало је и преко љета ове године, а у јесен је требало да се ровачким насељеницима премјери нешто више планине него што су је имали. Државни савјет је давао сугестију владином представнику да они који су добили ливаде поврх забрана не бране ове, по скупљању сијена, за испашу ровачке стоке.¹²³ Ливаде муслимана — црногорских држављана дијељене су онима којима су биле највише потребне, у првом реду Ровчанима, али се водило рачуна да се при томе осигура четвртина (хак) или „онај дио који за кошење сијена онамо постоји“, с тим да се да власнику

¹¹³ МУД 1888, IV, 1365.

¹¹⁴ МУД 1889, I, 326.

¹¹⁵ Архива Јевта Милетина VIII, I, 44 (I.XII 1886).

¹¹⁶ МУД 1889, I, 196.

¹¹⁷ Велики суд 1889.

¹¹⁸ Архива Ј. Милетина VIII, I, 19.

¹¹⁹ Исто, 37.

¹²⁰ МУД 1887, I, 212.

¹²¹ Исто, 228.

¹²² Исто, 234.

¹²³ Архива Ј. Милетина VIII, II, 24.

или држави и то само за 1887, док влада не донесе коначну одлуку о томе.¹²⁴

При подјели земаља у Колашину, 1886, комисија није дијелила гору и велики простор за испашу, сматрајући да је околина Колашина погодна за прољећне, љетње и јесење станиште, али не и за стално боравиште.¹²⁵ Укупно је тада остало двије трећине неподијељене површине у околини Колашина, углавном из поменутих разлога. Уколико поједином војнику није имало да се да одређени дио земље, додавано му је, у том случају, од комунице,¹²⁶ коју је он имао право и да прода.¹²⁷ Немајући нигдје ништа друго сем незнатни дио земље, војнички дио, многи су молили да им се прида мало земље од комунице. Због неједнаког поступања, рјешавања оваквих молби, долазило је до жалби књазу који је забрањивао да се макар шта одузима од комуна, то јест да се у свему, па и у овоме, мјесне власти придржавају подјеле војв. Ђ. Церовића и Јевта Милетина, али тиме ово питање није било ријешено.¹²⁸ Капетан Мрдеља Радовић добио је од два морачка батаљона кућу и десет рала баштине из комуна, али му је, подјелом од 1886, као и другима, толики дио замијењен са накнадом а другима и без накнаде.¹²⁹ Од комуница је и касније дијељена земља онима који је нигдје нијесу имали.¹³⁰ Нијесу се одобравали дарови из комуна онима којима није била нужа за то, па ни главарима.¹³¹ Оспоравано је право капетанима да располажу комуном или дају од њега појединцима.¹³² Таквој пракси су стајали на пут војници батаљона све док комун не „узме књаз“.¹³³ Гора је припадала свима трима батаљонима.¹³⁴ Понекад је долазило до спорова међу четама око комуна, највише због путева кроз њега.¹³⁵ До присвајања комуна долазило је доста често, нарочито у пољском батаљону. Само за једну годину забиљежена су 92 случаја тужби због присвајања комуница. Присвајања су вршена највише ради крчидбе. Власти су у оваквим случајевима одлучивале да се присвојено прокрчено земљиште врати у комун и да се од присвојитеља наплати глоба на име судских трошкова. У рјешавању оваквих спорова полазило се од онога како је било по подјели земаља у Пољима коју је вршио Јевто Николић, кад су, уједно, биле добро обиљежене границе сеоског комуна. На

¹²⁴ Исто, 36.

¹²⁵ Стенографске биљешке 1906, 135.

¹²⁶ Архива Ј. Милетина IX, I, 12.

¹²⁷ Исто, VIII, I, 45.

¹²⁸ Стенографске биљешке 1906, 966.

¹²⁹ Мин. војно 1892, 10/6.

¹³⁰ Исто, 699.

¹³¹ МУД 1892, II, 377.

¹³² МУД 1892, III, 583.

¹³³ МУД 1895, II, 322.

¹³⁴ Исто, 395.

¹³⁵ ДМЦ—ПС, 1897, 286.

присвајање их је приморавала презадуженост, мала површина земље за обраду, која им је била раније дата, а свакако и доста слаб квалитет земље која им је у дио допала.¹³⁶ Увећавањем становништва у Колашину које је путем продаје или размјене земље у Ровцима и Морачи потпуно напуштало старо огњиште и стално се насељавало на новодобијеном подручју, постављало се питање диобе комуна са гором између имања која су обрађивана и љетњих катуна. Простор овога дијела комуна захватао је више него раније подијељена и насељена земља. Подјелу комуна је било потребно извршити тим прије што многи насељеници нијесу могли живјети на малом парчету земље које им је једва остало непродато због дугова зеленашима и трговцима, због којих је и долазило до врло честог и масовног исељавања у друге земље. Тражено је да се од означених дијелова комуна може дати земља новом насељенику или додати ономе који је раније дошао али није успио да сачува земљу потребну за обраду.¹³⁷ Подјелом комуна са гором требало је стати на крај великим споровима између племена. Подјелом би, предвиђано је, и гора била сачувана од уништавања, јер би свако своје боље чувао, пазио на општинско и не би долазило до обрушавања земље и поплава. Диоба комуна образлагана је потребом да се уклоне незгоде у које су власти, и војничке, западале због доношења забрана које нијесу за све једнако важиле, кад се радило о чувању шума и др.¹³⁸ Није предлагано да се подијеле сви комуни, већ да се оставе потребне површине за испашу. Велики дио комуна је свакако требало подијелити. Најприје је требало да се подијели комун који се налазио између обрадивих земаља, због чега је често долазило до спорова сусједних власника. Оставивши потребне површине комунице (горе и испаше), рачунало се да ће од подијељеног дијела ове свака кућа добити просјечно по три рала оранице, што би, уз оно што се већ имало, много значило за положај породица у колашинском новодобитку. Напоменуто је да су муслимани раније обрађивали већи дио оних земаља које је комисија 1886. ограничила као комун, а које је сада требало подијелити. То је и у Колашину и у Никшићком пољу позанато као „мали“ комун, за разлику од „великог“ којему су припадали планина и катуна. Чињене су примједбе да не треба да и даље остане као што је било у доба турске власти, тј. да се огромне површине земље које је требало дати на обрађивање не сматрају и даље „државним“, „царским“, тим прије што се црногорским исељеницима у Србији давало од такве земље.¹³⁹

За гнојеве на комуну сва три батаљона Јевто Николић и Бошко Мартиновић ријешили су да „сваки становник може узо-

¹³⁶ МУД 1902, књиге.

¹³⁷ Стенографске биљешке 1910, 46.

¹³⁸ Стенографске биљешке 1906, 135—6.

¹³⁹ Исто, 963—67.

рати своје гнојеве, и то први и други, а више не“.¹⁴⁰ Са Цетиња обећаване наредбе о траварини, због којих су често постављана питања мјесним властима, нијесу уопште биле издате.¹⁴¹

Тешке 1889. године комисија за подјелу Колашина предлагала је да се становницима који не могу презимити у Колашину допусти да презиме у Ровцима и Морачи, с тим да се с прољећа врате на имање. Највише се радило о онима који су имали непуну два рала земље. Државни савјет је то допуштао, али само под условом да то не буде од штете онима којима ће они доћи.¹⁴²

Промет земљом, убрзан неродношћу 1889, исељавањем ван граница Црне Горе, нарочито оних који су имали само војнички дио земље или мало више од тога, наметао је потребу да се донесе посебно упутство за колашински округ, нарочито због тога што су власти допуштале исељавање онима који су рачунали да ће се негдје друго, нарочито у Србији, боље снаћи и некако прехранити. По донесеном упутству, сваки исељеник који је био добио војнички дио „на пушку“, морао је овај оставити држави, уколико га није раније био, по важећим правилима, некоме продао. Ни под какав дуг није могла пасти оваква земља, војнички дио, „осим у случају неисплаћене куповице већ проданог војничког дијела, који за овакви дуг стоји под залогу по закону за три године“. Исељеници су били обавезни да све дариване земље, куће, млинове и др. врате држави. Једино су куће, ако су их својим средствима начинили на војничким дијеловима, могли продати по закону. Поред земље, држави су се остављале куће, млинови и друге грађевине добијене с војничким дијеловима. Свим сопственим, од раније наслијеђеним или купљеним, исељеник је могао располагати у границама закона као својом имовином. Војничким дијеловима, купљеним од оних који су их били добили, власник је могао да располаже као својим наслеђем. Препродаја купљених дијелова допуштала се само по цијени по којој су били купљени „с обзиром на крчевине и друга побољшања учињена радом“.¹⁴³ Случајеви продаје државне земље понекад су кажњавани одузимањем цјелокупне имовине онога који је продају извршио¹⁴⁴. Даривана земља је остајала држави, ако се власник не би послѣје три године вратио на њу.¹⁴⁵ Продају дариваних земаља могао је дозволити само књаз, јер их је он и давао на дар,¹⁴⁶ па и ону коју је нечијем претку био даривао војв. Мирко одмах послѣје 1858. или 1862.¹⁴⁷ И поред овога новим по-

¹⁴⁰ Архива Јевта Милетина VIII, II, 12.

¹⁴¹ МУД 1884, II, 402.

¹⁴² МУД 1889, IV, 1113 и 1213.

¹⁴³ МИД 1889, 1293.

¹⁴⁴ МУД 1889, II, 619.

¹⁴⁵ МУД 1889, III, 983.

¹⁴⁶ МУД 1890, IV, 1249.

¹⁴⁷ МУД 1890, IV, 982.

тражиоцима земље одговарано је да је сва земља подијељена.¹⁴⁸ Велики суд је био донио посебну наредбу о забрани продаје дариваних земаља без књажевог одобрења. Наредбом суда било је ријешено да се продаје дариваних земаља, учињене прије наредбе истог суда од 28. априла 1889, одобре, али да се убудуће строго забрањује продаја земље коју је појединцима даривао књаз. Уколико би се неко усудио да даривану земљу продаде без изричите књажеве дозволе, требало је не само да се продаја поништи већ да се земља одузме од обојице, тј. од купца и продавца.¹⁴⁹ Због велике презадужености многих насељеника у Колашину, нарочито због неспособности да плаћају дацију, влада је крајем идуће године донијела Наредбу о дозволи продаје војничких дијелова, као и дариване земље за измир вађевине, дације и др., јер појединци ове дугове нијесу имали чим другим платити сем дариваном земљом или војничким дијелом. Раније цијена војничког дијела земље од 8 талира била је минимална и тако продајом земљом сељак није могао ни дуг да одужи, а камоли да му од имања макар нешто остане и тако се задржи на њему, да не би до краја био принуђен да се сели и тражи себи хљеб изван Црне Горе. Због овога је било допуштено да сваки може продати дио своје земље, и дариване, по оној цијени по којој се с неким погоди, па ма колико то било. Окружном капетану је посебно скретана пажња да одобрава продаје у оним случајевима кад види да продавац земље може само једним њеним дијелом да подмири дуг а на другом да остане да и даље живи. За „скитнице и галијоте“ није се мијењало раније правило о забрани продаје земље. Продаја читаве имовине овом наредбом је била забрањена.

Овакву дозволу продаје држава је дала ради својих потреба, убирања разних прихода, а положај сељака на још мањем дијелу земље него је прије имао могао је да буде само још тежи.¹⁵⁰ Очигледно је колико су биле разорне посљедице развијене вађевине због које су многи били принуђени да продају своју имовину и селе се за зарадом изван државе.

Појединци који су плаћали дацију на 10—20 рала били су толико дужни, и због неродице у 1889, да дуг нијесу могли платити ни имањем великим и до 20 рала земље.¹⁵¹ Други су због дуга повјериоцу уступали читаво имање да га ради и плаћа дацију на њега све док му дужник не донесе дужни новац.¹⁵² Напомињемо да је у 1895. рало и по земље у Колашину било 16 фиорина, много мање него што је раније био одређен износ од 8 талира по ралу (талир = 2 фиорина).¹⁵³ Ових година рало земље

¹⁴⁸ МУД 1890, II, 401.

¹⁴⁹ Зборник судских закона II, 181.

¹⁵⁰ Исто, 201.

¹⁵¹ МУД 1889, III, 877.

¹⁵² МУД 1895, к 328.

¹⁵³ МУД 1895, III, 581.

на Бјеласици могло се купити за 30—50 ока жита. Коса ливаде могла се купити за свега 8 фиорина. Суд је понекад овакве куповине поништавао.¹⁵⁴

Седам година раније Божо Петровић је јављао Миру Павићеву да не дозволи „да се ко коме на земљу која га је међу баталионом допала услед ових куповина намеће но нека свака своје држи“. Тада су купци морали бити кажњени одузимањем новца за непослушност, а 1891. развој зеленаштва у држави присилио је био владу да донесе прописе који омогућавају трговину земљом и убрзавају процес раслојавања у новоослобођеном дијелу Колашина. То се види и по броју пописаних најсиромашнијих породица у колашинском округу. Међу 1113 породица са 5899 чланова двију капетанија Горњег Колашина биле су 344 са 1017 чл. врло сиромашне, презадужене.¹⁵⁵ Било је установљено да се при продаји земаља прво понуде они који имају најмање земље у својој чети, а не близика или помеђаш,¹⁵⁶ док је према Правилнику о подјели земље у Колашину из 1885 (чл. 11) могао најприје купити земљу помеђаш. Дио земље задужених исељеника који би остао послје отплате дугова, најчешће војничких, припадао је држави, по процјени раније купљене војничке земље, додајући јој вриједност рада уложеног на њеном побољшању. Исељеник је морао да прода земљу по постојећем закону. Требало је, по наредби Државног савјета, да исељеник најприје понуди земљу својој близници коју је имао у чети на чијој је територији био настањен, затим помеђаше и напосљетку остале. Посебно је било истакнуто да се близика рачуна по мушкој а не по женској линији.¹⁵⁷ Од купљених војничких дијелова исељеника држава је новим потражиоцима давала, по увиђавности, понекад и по четири дијела, тј. 6 рала земље.¹⁵⁸ Исељеницима се није допуштало да продају земљу коју су били добили само ради тога да плате дацију или ма какве друге дугове. Продаје оваквих имања, вршене до 1889, биле су поништене.¹⁵⁹

Са бројнијим исељавањем у Србију Ровчани су почели још 1882. Они који су били одлучили да се преселе најчешће су позивали близик и сусједи да заједно иду у Србију. Сердар Миро Павићев напомиње да се баш ове године из његовог батаљона много иселило. Међу исељеницима је био понеки чија је имовина вриједјела 1000—1600 фиорина, мада је, најчешће, велики број Црногораца живио на половини или трећини оваквих имања. Многи су продавали прво земљу у Ровцима, па потом и даровнице. Напомињемо да је књаз дао Ровчанима двије трећине зем-

¹⁵⁴ МУД 1896, 357.

¹⁵⁵ МУД 1898, I, 8.

¹⁵⁶ МУД 1892, III, 751.

¹⁵⁷ МУД 1893, IV, 959.

¹⁵⁸ МУД 1892, IV, 1023.

¹⁵⁹ МУД 1889, III, 1011.

ље освојене у рату 1862. године, у Рјечинама и Липову.¹⁶⁰ Са исељавањем је било настављено и касније. Многи су били прешли у Србију прије коначне подјеле колашинских земаља 1886. год. Комисија за подјелу земље била је оставила дијелове раније исељеним војницима, с тим да их за три године држе њихови најближи сродници, а потом је требало да Државни савјет ријеша да ли да се дијелови исплаћују исељеницима или да добијени новац припадне државној каси, или, најзад, да дијелове становници међу собом подијеле. Накнадно је требало да се одреди, посебно за сваки случај, коме треба земљу исплатити, чију дати близници и др. Тек 1890. био је направљен списак исељених у Србију. Из капетаније Малина Радовића било је 127 исељеника, од којих су 82 имали само војнички дио (1 и по рало), 10 по рало и три четвртине, 32 по 2 рала, 2 по 3 рала и 1 војник, Радосав Милутинов, 20 рала, од којих је 1 и по рало био војнички дио, 6 и по рала је купио и 12 добио на дар. У двјема капетанијама било је остало исељеничке земље 230 и по рала.¹⁶¹ Исељених из рјечинске капетаније било је 16 од којих су неки имали само по пола рала земље.¹⁶² Предиглих прије подјеле земље у колашинској капетанији, којима је комисија била оставила војнички дио, било је 102.¹⁶³ У пољској капетанији је била остављена земља 15-ци, који уопште нијесу долазили на њу. Површина земље која им је припадала износила је 115 и по рала и 89 коса ливаде. Посјед појединаца кретао се од 2 и по па до 24 рала, колико је била велика даровница Пера Матановића коју је већ био продао. Остали су земљу давали под залогу.¹⁶⁴ Тридесет васојевићких породица преселило се из Поља у Србију, а сиротиња из Бијелог Поља, у турској граници, тражила је да пређе на њихова имања.¹⁶⁵ Немамо података на основу којих бисмо могли одговорити на питање о томе коме су припале земље исељеника који су дуже остали у Србији. По свему изгледа да се није ни постављало питање власништва над таквим земљама. Највјероватније је да се и то рјешавало од случаја до случаја, мада су по истеку три године од одласка удионичара у Србију редовно вршене пријаве њихових имања и постављана питања коме да се призна право власништва над тим дијеловима. Ако су исељеници при одласку из Црне Горе успјели да продају земљу, кућу и друго, рачунајући да ће се у Србији сигурно населити, али су били принуђени да се врате, онда су им купци морали све вратити, с тим да им ови, при поновном одласку све продаду по ранијој

¹⁶⁰ МУД 1882, 1/9.

¹⁶¹ МУД 1890, IV, 1040.

¹⁶² Рјечинска капетанија, 12.I 1892.

¹⁶³ Колашинска капетанија, 23.I 1892.

¹⁶⁴ Пољска капетанија, 8.I 1892.

¹⁶⁵ МУД 1889, III, 859.

цијени.¹⁶⁶ Појединцима је понекад забрањивана куповина иселеничких дијелова само ако су имали преко 10 рала земље. Ова мјера је образлагана потребом да то купи други који је имао мање земље.¹⁶⁷ Државни савјет није допуштао иселеницима да своју земљу даривају макар и најближој својти, па и брату, ако је овај имао и 1 и по рало земље, на примјер у Д. Морачи.¹⁶⁸ Касније је у начелу била забрањена свака продаја земље у колашинском округу. Изузетно је понекад било дозвољено појединцу да прода земљу у Пољима под условом да купи другу у Колашину, али да је не може продати нити се на име ње задужити.¹⁶⁹ Због велике задужености насељеника земља се продавала и поред толиких забрана чињених нарочито ради потребе обезбјеђења границе. Непријављене куповине земље муслимана дијелиле су се другима. Министар иностраних дјела одобравао је цијене приликом продаје њихове имовине Црногорцима.¹⁷⁰ Било је забрањено мијењање земаља у Колашину за земље у Морачи или Ровцима.¹⁷¹

Раније се само по књажевој наредби допуштало, без сентенција, да војник — удионичар у Колашину може да да војнику настањеном у Ровцима за дио 8 талира или земље колико се они нагоде.¹⁷² И касније је допуштана размјена земаља али само у случајевима кад је требало да се појединцу омогући да сву своју имовину има на једном мјесту. За размијењене земље важили су исти услови као и за даровнице у колашинском округу.¹⁷³

На име даровних земаља није се могао подизати зајам, ради плаћања дуга, нити су се оне могле продавати, а дуг је требало исплатити по могућности. Даровне земље, дакле, нијесу се могле узети за дуг,¹⁷⁴ иако је понекад, бесправно, капетан вршио потврду карата на име даровних земаља.¹⁷⁵ Касније се морачком командиром допустило да може продати даривано имање у Подбишћу.¹⁷⁶ Књаз је допустио продају даровнице у Колашину за дуг Англо-црногорском друштву у Подгорици, без обзира на простојеће прописе који су то онемогућавали.¹⁷⁷ По правилу се није дозвољавало давање даровница „под фрукт новчани“,¹⁷⁸ па иако је даривани био дужан вађевину и др. Други су могли давати без

¹⁶⁶ МИД 1889, 1451.

¹⁶⁷ МУД 1890, IV, 855.

¹⁶⁸ МУД 1894, I, 257.

¹⁶⁹ Исто, 272.

¹⁷⁰ МУД 1891, II, 493.

¹⁷¹ МУД 1894, I, 256 и 1895, III, 454.

¹⁷² МУД 1894, I, 258.

¹⁷³ МУД 1895, II, 235

¹⁷⁴ Исто, 373.

¹⁷⁵ МУД 1895, III, 463.

¹⁷⁶ МУД 1899, к 315.

¹⁷⁷ МУД 1901, 788.

¹⁷⁸ МУД 1894, I, 279.

сметње даривану земљу напола или под најам за годину или највише двије, с тим да је не залажу и не продају.¹⁷⁹ Земља се одузимала онима који су је били добили у Пољима, гдје је војнички дио износио 6 рала на мушку главу,¹⁸⁰ па су је, не населивши се на њој, дали другоме под аренду. Од ове земље се у недостатку друге давало новим насељеницима.¹⁸¹ О напуштеној земљи мјесне власти су водиле рачуна. Такође су се могле арендирати и земље даровнице, војнички дијелови или дијелови комуна оних који су се били иселили у Србију. Арендирање је могло трајати двије године, за које су ранији посједници могли добити унапријед аренду и понијети је собом. Уговоре о давању под аренду потврђивала је капетанска власт. Послије двије године, уколико се исељени не врате, земља је припадала држави која их је давала другима под условом да исплате све грађевине ономе који их је подигао на њој. Уколико би се исељени и послије одређеног рока, вратили ипак су могли полагаати право да им се врате земље које су били оставили.¹⁸² У принципу су се власти држале прописа о продаји војничких дијелова и даровница из 1831, али процес раслојавања на селу развијао се убрзано и мимо тога.

Подјела крчевина, извршена 1902. и 1903. године, тај процес је још више убрзала: 38 домаћина Бистрице добили су 131 рало, по кући од четвртине до 4 рала, највише по 1 и 2 рала; 81 домаћин Штитарице добили су 319 рала, од пола до 10, а највише њих по 2 и 3 рала, 48 домаћина Бјелојевића добили су 200 рала, од 1—11, а највише по 4 рала; 38 домаћина Гојаковића добили су 144 рала, од осмине до 12, а највише по 1 и 2 рала; 71 домаћин Подбишћа добили су 225 рала, од којих 51 дом. по 3 рала; 28 домаћина Новог Села 101 рало од којих 21 дом. по 3 рала.¹⁸³ Овим је било озакоњено право посједовања овог земљишта које је раније у ствари било присвојено од стране већег броја сељака у недостатку потребних количина земље за обраду, испашу и др. Уједно, наводимо као примјер структуру посједа у осам села у Пољима (Бистрица, Гојаковићи, Доња Поља, Станојевићи, Варда, Подбишће, Бјелојевићи и Штитарица) 1903. године за 286 домаћинстава:

по 1 рало	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2 породице	25	28	38	35	44	15	26	17	12
11 рала	12	13	14	15	16	17	18	19	31
8 породица	11	4	5	3	2	2	4	3	1 ¹⁸⁴

¹⁷⁹ МУД 1895, II, 348.

¹⁸⁰ МУД 1906, 6329.

¹⁸¹ МУД 1892, IV, 961.

¹⁸² МУД 1902, 960.

¹⁸³ Протоколи о диоби крчевина у Пољима 1902. и 1903.

¹⁸⁴ Протокол подјеле земље у Пољима 1903.

Због овога су власти биле принуђене да попуштају у својим захтјевима. Трговина земљом се и даље настављала под притиском дугова и других обавеза, у првом реду према држави. Наредбом о дозволи продаје непокретних насељеничких имања у колашинском округу из 1899. године књаз је био дозволио свима који су жељели да се некуд селе да могу да продаду своја имања на основу прописа Имовинског законика, и то онима који им за њих понуде највећу цијену. Такође је овом наредбом било дозвољено да могу продати дио имања ради исплате дугова или чега другог. И даље је била забрањена продаја имовине оних који су то хтјели да чине без икакве нужде, већ само ради селидбе у другу државу.¹⁸⁵ Требало је добро пазити да се не дозволе ма какве преваре. За оправданост свих случајева продаје имања чињен је одговорним Окружни суд у Колашину. Даровнице се нијесу смјеле ни продавати ни мијењати до истека 30 година од дана даривања. Требало је у ствари да се удионичари пошто-пото задрже у овом пограничном новоослобођеном крају ради одбране од турских напада. Непуних осам година касније било је посебном наредбом дозвољено да се могу продати војнички дијелови и замијењена имања, а да све извршене куповине остану у важности.¹⁸⁶ И поред ове наредбе, поједини су продавали своју земљу иностраним држављанима. На примјер, Беган Перованов је без одобрења власти продао војничке дијелове прекограничним Србима, Бисмиљацима, за стоку, али је одлуком суда ова земља припала држави.¹⁸⁷

Због брзог развоја догађаја у политичком животу Црне Горе, имајући у виду све противрјечности које су карактерисале њено друштво, посебно узимајући у обзир процес раслојавања на селу и потребу проглашења устава 1905, одлучено је да обдареници постану власници дариване земље прије истека 30 година, то јест „да поменуте земље одмах пријеђу у потпуну влаштину обдареника, о чему им се има издати увјерење од стране обласних управа у Колашину, Подгорици и Бару“.¹⁸⁸ Поводом донесене одлуке о проглашењу влаштине обдареника из Колашина је било постављено питање да ли војнички дијелови спадају у категорију даровница и да ли се милост књажева простире и на те дијелове. На питање је одговорено да треба видјети да ли Министарство војно има какву наредбу која прописује друкчија права и дужности удионичара војничких дијелова него она што су имала обдареници.¹⁸⁹ Нијесмо наишли на податак из кога бисмо мо-

¹⁸⁵ Наредба 788 од 14/9 1891.

¹⁸⁶ Зборник закона II, 265—6 (295 од 12.IV 1899).

¹⁸⁷ МУД 1901, 31/8.

¹⁸⁸ МУД 1905, 5453.

¹⁸⁹ МУД 1906, 932.¹

гли сазнати одговор Министарства војног на постављено питање. Прије доношења одлуке о признању власништва обдареника била су већа ограничења за даровнице него за војничке дијелове и зато се може претпоставити да су ове године, поводом никољданских свечаности, из очигледно политичких разлога, и војнички дијелови прешли у власништво удионичара. За црногорске власти које су дијелиле војничке дијелове, као што је и књаз додјељивао даровнице, постојали су у основи исти мотиви, исти војнички и политички разлози: потреба обезбјеђења новодобијених крајева од Турака и јачање књажевске власти и одговорношћу обдареника, нарочито оних који су били добили веће површине боље земље.

До 1906. године Министарство унутрашњих дјела имало је искључиво право да земљу исељених удионичара може давати другоме у својину, сем ако се радило о привременом додјељивању, да у међувремену земља не остане јалова. Важило је да се војнички дијелови нијесу могли продати само онда ако је удионичар, по продаји свога дијела, хтио да пређе у другу државу, док је раније, 1893, и тада могао (до 1899). Уколико се удионичар не би вратио послје двије године, земља се, по правилу, давала најсиромашнијим становницима, по увиђавности. Оваких случајева било је много. Једино је Обласна управа допуштала продају дијела земље исељеника у оноликом износу у коликом је онај који је привремено добио земљу на обраду дао исељеном, и то у врло изузетним случајевима, кад се радило о „спасу фамилије“.¹⁹⁰ И за ове прилике Мин. унутр. дјела није било сачувало никакве наредбе о категорисању војничких дијелова, које свакако није имало ни Министарство војно, већ је било наређено да Обласна управа у Колашину потражи у архиви текстове раније издатих наредаба и о војничким дијеловима. Свакако да послје преласка даровница у власништво обдареника нијесу ни војнички дијелови били изузети ни у погледу права продаје прије прелаза удионичара у иностранство.

Поступак према муслиманима као ранијим власницима земље у Колашину био је истовјетан са оним у Подгорици и Никшићу одмах послје ослобођења ових крајева. Књаз је био дозволио и колашинским муслиманима да могу да продаду куће и земљу, али је, с друге стране, било тајно наређено Морачанима да не купују ништа од њих, под изговором да немају новаца за то.¹⁹¹ Очигледно је да се и овдје рачунало да ће развојем догађаја све земље одбјеглих муслимана прећи у власништво државе без икакве накнаде. Рачунало се да ће на овај начин најприје доћи и до пада цијене земљи. Овако је требало да се одложи извршење закључака Берлинског конгреса који су се односили и на право својине турских држављана над земљама у Колашину.

¹⁹⁰ МУД 1906, 1771.

¹⁹¹ МУД 1878 од 10/11.

На питање колашинских капетана да ли да се земља одбјеглих да муслиманима који су остали у Црној Гори, одговорено је да сву земљу они раде и да никоме ништа не дају сем ономе који буде донио писмо од владе.¹⁹² Добијањем ових земаља муслимани су хтјели да не допусте насељавање Црногораца у њиховом сусједству¹⁹³ и зато им се, свакако, нијесу могле уступити земље оних који су били раније одбјегли. Са Цетиња је било јављено да земља пребјеглих „остаје на расположење владино и да ће влада ту земљу дати људима којима је највише потреба и који ће је добро обрадити и Влади за њу одговарати“ Тада је предлагано начелнику Колашина, Башу Божовићу, да у споразуму са главарима насели што прије, 20—30 сиромашних породица.¹⁹⁴ Интереси обезбјеђења границе тражили су, разумије се, да се са насељавањем што прије отпочне. Од земље одбјеглих могло се дати муслиманима који су били остали тек у случају ако је не би могли заинтересовани Црногорци сву обрадити.¹⁹⁵ Глад за земљом приморавала је Црногорце да сами, донекле, одлучују када и гдје ће се смјестити на земљи мухаџира као и колико ће земље поједини запосјести. Ово због тога што ни средином 1879. нијесу били начисто шта ће бити са земљама муслимана пошто ови дигну са њих.¹⁹⁶ И поред забране да муслимани држе све земље одбјеглих, ови су их добрим дијелом и држали и продавали род са њих,¹⁹⁷ али чим им је било наређено да на то дају дацију, многи од њих су напустили Црну Гору.¹⁹⁸ Власти су увидјеле да оваквом политиком могу убрзати истискивање муслимана и зато су одмах отпочеле са премјеравањем земљишта и наплаћивањем данка,¹⁹⁹ изузев у Д. Колашину, гдје ови нијесу признавали црногорску власт све до коначног разграничења 1886.²⁰⁰ Тада је упало на црногорску територију и по стотину муслимана с намјером да убијају државне мјераче земље нарочито у Доњем Колашину.²⁰¹ Двије године касније, у току 1881, многи мухаџири, нарочито из Берана, тражили су да се врате на своја имања у Колашину.²⁰² У исто вријеме су захтијевали да им се даду четвртине прихода са земаља које су обрађивали насељени Црногорци. Своје захтјеве су темељили на тек донесеној књажевској прокламацији о плаћању доходака и праву враћања на

¹⁹² МУД 1879, III, 105.

¹⁹³ МУД 1879, III, 240.

¹⁹⁴ МУД 1879, 294.

¹⁹⁵ МУД 1879, III, 402.

¹⁹⁶ Молбенице 1879—80, 3.

¹⁹⁷ МУД 1879, VII, 193.

¹⁹⁸ МУД 1879, 39.

¹⁹⁹ МУД 1879, V, 102.

²⁰⁰ ДАЦ—Преписка војводе Маша Врбице, 3.X 1879.

²⁰¹ МИД 1879, 317.

²⁰² МУД 1881, II, 18.

своја имања.²⁰³ У Прокламацији, донесеној 13. јула 1881., стајало је да се избјеглице могу вратити на своја имања у року од шест мјесеци послје њеног доношења.²⁰⁴ Према муслиманима-црногорским држављанима поступало се са више обазривости нарочито кад се радило о прикупљању четвртина са њихових имања. Власнику ливаде скупљана је четвртина прихода умјесто трећине или половине сијена за које треба мање рада и трошка него за жита.²⁰⁵ Земље муслимана који су били дужни држави нијесу одмах продаване. Прво их је требало пописати па потом дати држави дужни новац.²⁰⁶ И касније је задржавана продаја муслиманских имања. Трбало је да се установи комисија, као у Подгорици, са задатком да присуствује продаји појединих имања. До образовања комисије није се смјела вршити трговина земљом, мада су муслимани настојали да што прије продаду своје земље и избјегну плаћање дугова држави.²⁰⁷ Баштине им се нијесу могле давати за дугове, већ су повјериоци морали да чекају.²⁰⁸ Поред свих забрана долазило је до куповине њихових земаља, на примјер у Штитарици, али рјеђе од стране помеђаша, на основу права прече купње које је тада важило.²⁰⁹ Муслимани су узимали новац сврх земаља које су им Црногорци држали. Такве уговоре потврђивала је мјесна власт и поред забране министра војног.²¹⁰ Због оваквих случајева поново су са Цетиња слата наређења да се тајно, кријући од муслимана и турских власти у сусједству, обавијесте сви Црногорци да не смију куповати њихове земље, рачунајући да ће таквом мјером сигурно одржати нижу цијену имањима или, користећи дипломатска средства, извући још већу корист.²¹¹ И поред забране да не смије бити заложених баштина као ни тога да повјериоци могу с њих подизати годишњи фронт на име добити,²¹² куповинама се уопште није могло стати на крај.²¹³ Овдје се у првome реду радило о забранама куповина земље које су највише важиле за војнике — удионичаре. Видећи да ће поново доћи до коначне подјеле колашинске земље, имућнији су све више куповали имања муслимана, тако да је изгледало да ће многи сиромаси остати без и оно мало земље што су имали и да ће због тога бити приморани да се некуда селе.²¹⁴ Средином 1885. војвода Ђ. Церовић је поставио питање министру иностраних дјела, Ст. Радоњићу, да ли треба узети у обзир, при расподјели

²⁰³ МУД 1881, II, 25; V, 10 и 110 и VI, 54.

²⁰⁴ МУД 1882, I, 81.

²⁰⁵ МУД 1882, II, 58.

²⁰⁶ МУД 1883, III, 804.

²⁰⁷ МУД 1884, I, 13.

²⁰⁸ МУД 1885, II, 3.

²⁰⁹ МУД 1884, II, 237.

²¹⁰ Исто, 247.

Исто, 372.

МУД 1884, III, 845.

²¹³ МУД 1884, II, 309.

²¹⁴ МУД 1885, II, 18.

земље, мухацире, јер су војници хтјели међусобно да мијењају и продају имања. Зато је требало знати колико рала земље може поједини војник да купи или промијени. Одговорено је да мухацири имају право да продаду своје земље, али да држава не може да их купује, као што је то било у Никшићу, него само насељеници.²¹⁵ Очигледно, црногорска влада није била заинтересована да купује земље за поједине главаре у Колашину. Исте године је капетан Бојић био добио упутство на основу кога је требало да врши продају мухацирских имања и узима земљу и фрут оних који су је прије били купили. Такође је било одузето од новца и стоке оних муслимана који су своје и туђе земље и комуне продавали насељеницима.²¹⁶ На овај начин муслимани су били приморани на иселење, тако да у почетку 1886. није било, на примјер, у Штитарици ниједног.²¹⁷ Муслимани су се опирали принудним мјерама црногорске владе и, нарочито у Доњем Колашину, учинили су више недјела, тако да је капетанска власт тражила да се мухацирске земље у Колашину пребију за пљачке и злочине које су они били починили, док је злочине које су били починили црногорски држављани требало платити њиховим насељеним добрима.²¹⁸ Указивано је да се на основу најелементарнијих појмова о међународном праву не може допустити да Porta лиши становнике Језера и Шаранаца њихових добара у Д. Колашину, а да, с друге стране, тражи да црногорска влада призна право мухацира на њихове непокретности у Црној Гори.²¹⁹

Спорови Црне Горе са муслиманима и турским властима на Тари, у Доњем Колашину, све више су се компликовали, посебно због начина исплате доходака мухацирима са њихових имања у Колашину и Пољима. Према другој тачки протокола учињеног у Пољима у марту 1892. било је примљено у начелу да се плаћају дохоци са земаља и других непокретности њиховим сопственицима — мухацирима. Такође је било закључено да турски држављани дају дохотке Црногорцима са њихових земаља које су имали на турској територији. У циљу регулисања овог питања најприје је требало да се пронађу оне земље које су за вријеме турске владавине биле обрађиване, па тек онда да се процијене износи доходака из прошлих година, а крчевине и ма каква друга проширења имања нијесу се могла узимати у обзир. Друго, дохоци су се могли давати само оним мухацирима који су мирно оставили Поља и Колашин, док онима који су због злочина или нанесених штета насељеницима били принуђени да напусте црногорску територију нијесу могли припасти, већ се сва њихова имо-

²¹⁵ МИД 1885, I, 521 и 542.

²¹⁶ МУД 1885, IV, 44.

МИД, 1886, I, 195.

²¹⁸ МИД, 1886, I, 438.

²¹⁹ МИД 1887, I, 507.

вина сматрала конфискованом. Треће, посебно је било истакнуто да је конфискована сва имовина оних који су 1886. нападали на Поља. Четврто, од заосталих доходака које је требало платити власницима земаља морала се одбити државна дација, приватни дугови мухаџира и, евентуално, учињене крађе или преотмице. Пето, плаћање доходака требало је да отпочне од 1886. године, кад је црногорска војска ушла у Поља. Шесто, дохотке је требало плаћати у натури. По њих је требало да дођу сопственици земаља или њихови опуномоћеници.²²⁰ Овим споразумом нијесу били ријешени сви спорови црногорске владе са Турцима око плаћања мухаџирских доходака. Тахир-паша је био исте године поднио Порти рапорт да од Црне Горе тражи, у име избјеглих Пољана и Колашинаца, на име доходака, 100.000 гроша.²²¹ У вези са исплатом доходака, био је сачуван помен да је по наређењу Божа Петровића капетану М. Бојићу требало да се исплати сточарина новопазарском мутесарифу.²²² Захтјев мухаџира за исплату дохотка у новцу одређен је тако да им суму од 100.000 гроша треба плаћати на име годишњег дохотка убудуће, а да се одричу свих дотада неисплаћених доходака.²²³ Наиме, од мухаџира предложени износ у висини од 230.000 гроша, на име четвртине са њихових имања, Тахир-паша је свео, попут одлуке косовског валије, поводом сличног захтјева плавско-гусињских бегова, на 100.000 гроша више 8.000 на име потраживања која су према једном протоколу, само у скоро четири пута већем износу, раније тражили колашински мухаџири за остављене дућане, ханове и млинове. На износ од 108.000 гроша црногорска влада није пристала, већ је тражила да Porta нареди Тахир-паша да с црногорским комесарима пронађе земље са којих траже толико велики доходак. Тада је напоменуто да влада може да пристане да плати само 60.000 гроша, колико је према одлуци косовског валије износила сума коју су на име доходака тражили плавско-гусињски бегови, под условом да нити плавско-гусињски бегови нити мухаџири из Колашина и Поља не траже ништа на име до тада неисплаћених доходака.²²⁴ Због тога је било наређено из Министарства иностраних дјела да се изврши попис турских земаља у Пољима и Колашину и да се предложи начин давања будућих доходака,²²⁵ сматрајући да су дохоци за раније вријеме потпуно ликвидирани. Али Тахир-паша није хтио да попусти ни у чему што се тичало заосталих агаларских четвртина. Наиме, захтијевао је да Црна Гора исплати пољским и колашинским мухаџирима 108.000 гроша, колико им је и он био обећао. Само је требало да се означи

²²⁰ МИД 1892, I, 519.

МИД 1892, 1238.

²²² МУД 1884, II, 322.

²²³ МИД 1892, 1158 и 1354.

²²⁴ МИД 1892, 1624.

²²⁵ Исто, 1360.

колику ће суму аге примити од црногорске државе, а колику од појединих насељеника.²²⁶ Због врло затегнутих односа на граници између Црне Горе и Турске, на Тари, баш кад је и Турцима било стало до бољих односа са Црном Гором, ускоро је дошло до образовања Мјешовите црногорско-турске комисије, у мају 1892, која је, поред питања дужне крви, имала да нађе начин како да се успоставе везе између насељеника и мухаџира који су имали земље у Пољима и долини Лима и да се ријеша питање плаћања доходака са њихових земаља за вријеме од краја прошлог рата до 1892. које су им дуговали насељеници. Преко својих чланова у Мјешовитој комисији Министарство иностраних дјела тражило је да се Порта у име мухаџира одрекне потраживања доходака од краја рата до 1892. године.²²⁷ У децембру 1892. у Беранама је био потписан споразум између Тахир-паше и Б. Гардашевића из кога се види да су се мухаџири из Поља и Колашина одрекли од свих неплаћених доходака, с тим да им се убудуће даје по 100.000 гроша годишње. Требало је да Мјешовита комисија до прољећа 1893. процијени износ доходака, четвртина, а уколико то не би могло да буде учињено до „првог фрута“, онда је требало, по споразуму, да власници дођу на земљу и наплате своје „по обичају и правици“.²²⁸ Ни овим није било ријешено питање о правима на накнаду за мухаџирске посједе у Колашину и Пољима. Зато је црногорска влада тражила, преко свог посланика у Цариграду, да велики везир да упутства Мехмед-бегу о начину исплате доходака убудуће.²²⁹ Најзад је према учињеном договору Мин. иностр. дјела послало турском посланству на Цетињу 12.000 фиорина на име доходака са имања плавско-гусињских бегова и емиграната из Колашина и Поља за 1894. и 1895. годину.²³⁰ Касније је Порта условљавала плаћање накнаде за испашу и ливаде на Мокрој, које су биле својина црногорских држављана, извршавањем обавеза Црне Горе према захтјевима колашинских бегова.²³¹

Последњи помен о питању регулисања црногорских обавеза према мухаџирима из Г. Колашина и Поља уочи балканског рата и уопште имамо у захтјеву њиховог опуномоћеника, Тахира Пепића, упућеног преко црногорског посланика у Цариграду, да им се исплате доходи са експроприсаних земаља.²³²

Из изложеног се виде карактеристике насељавања и подјеле земље у Горњем Колашину и Пољима, куповине, исељавање и дипломатски спорови у циљу регулисања плаћања доходака са

²²⁶ МИД 1892, III, 1364.

²²⁷ МИД 1893, 35.

²²⁸ МИД 1892, 1491. и 1893, 1158.

²²⁹ МИД 1894, 685.

²³⁰ МИД 1895, 1062.

²³¹ Стенографске биљешке 1911, 498—99.

²³² МИД 1912, 2224.

мухацирских имања. У Колашину је дијељена земља као и у Никшићу, „на војнике“, иако не у свему једнако. И у Колашину је био у почетку издвојен дио земље „као правитељствени“, с тим да се од њега даје појединцима за заслуге стечене у борби за проширење Црне Горе у протеклом рату. Због близине турске границе нарочито је требало имати у виду оданост насељеника, приврженост главара књазу и књажевској власти која је, последице тзв. „вељег рата“, попримала све новије карактеристике. Процес осиромашавања насељеника деветстотих година био је дошао до особитог изражаја. Насељавање је доста споро извођено. Војници се у ствари нијесу ни могли населити на наддијељеној крпици земље. Због тога су многи били принуђени, немајући ништа друго, да се селе у Србију и другдје, што је нужно морало имати за последицу продају малих дијелова земље будућности, од којих су, куповинама од стране моћнијих у апарату ондашње власти, који су редовно били и богатији, стварана већа, груписана имања, чиме је, разумије се, још више убрзаван процес раслојавања на селу и у овом новом крају Црне Горе. Због тога је подјела земље на војничке дијелове имала исте последице као и у Никшићу. Пошто је главни ред црногорских главара био задовољен земљом коју им је држава куповала у Никшићком пољу, то се није осјећала толика потреба за њом у колашинском округу, гдје се процес богаћења појединаца и осиромашавања масе насељеника и других развијао самосталније, без онолике помоћи и интервенције државе и књаза као што је то био случај у Никшићу.

RESUMÉ DE L'ARTICLE DE DR PEJOVIĆ «LA COLONISATION DE G. KOLAŠINA ET DE POLJA

Après la libération de Kolašin toute terre devint la propriété de l'Etat. Il était décidé à Cetinje que les meilleurs terrains comme ceux qui se trouvaient aux environs de la ville soient donnés aux chefs militaires selon le mérite pour les services rendus dans la guerre passée. Une commission formée par deux commandants (du bataillon de Rovac et du premier bataillon de Morača), le capitaine de district et une aide de Cetinje devait répartir le reste du terrain. Les douze officiers choisis par les commandats devaient le partager entre tous les soldats qui ont participé à la guerre de 1876—1878 sans tenir compte de leur état de fortune. Cette répartition des parties du terrain était réalisée d'une manière populaire »bruschette«. Cette division provisoire du terrain n'était pas réalisée sans difficultés. Les bataillons et les chefs ne se réconciliaient pas si facilement, ce que retardait la division définitive du terrain. La colonisation de 400 familles jusqu'au septembre de 1885, a assuré la défense de Kolašin.

A cause des désaccords qui ne cessaient pas même dans les autres régions à la fin du septembre de la même année et grâce aux expériences acquises jusqu'alors il était ordonné de Cetinje qu'on élabore un »Réglement pour la répartition du terrain de Kolašin«. La division faite avant entre les bataillons était qualifiée légitime et naturelle par ce Règlement. D'après ce règlement une partie ordinaire appartenant à un soldat faisait un arpent et la partie d'un cannonier trois arpents. Une si petite partie du terrain pouvait être cultivée sans qu'on y habite et aussi vendue ou donnée aux autres pour le labourage. Grâce à ce règlement les rapports sur le terrain donné étaient réglés avec plus d'esprit de suite. Il y avait beausoup moins de désaccords à cause du droit sur les parties des essarts, comme à cause des passages, des pacages, des échanges du terrain, du déboisement et d'autre.

Après une delimitation définitive avec les Turcs en 1886 le terrain de Polja pouvait être réparti aussi. Il y avait au début 287 familles avec une propriété de 1—2 arpents chacune. Comme les conditions étaient plus difficiles sur la frontière cette partie était plus grande qu'à Kolašin. Mais le terrain donné ne pouvait pas être vendu ou cédé de quelle manière que ce soit.

Les colonisés endettés le plus souvent à cause des acomptes soit à l'usurier soit à l'Etat devaient démenagés. Comme des petites parties du terrain étaient vendues à un prix dérisoire aux plus puissants dans l'appareil du pouvoir d'alors qui étaient naturellement les plus riches, la création des grandes propriétés commençait à faire plus rapide le procès de désagrégation dans cette partie de Monténégro. Ainsi la division du terrain »entre les soldats« avait les mêmes effets comme à Nikšić. Le procès d'enrichissement des particuliers et du paupérisme de la masse des colonisés se fait d'une manière plus indépendante qu'à Nikšić.

Les différends causés par le payment des revenus des propriétés des ainsi nommés »mouhadjir« (les émigrés religieux) sont caractéristiques pour les manœuvres de la diplomatie monténégrine.